

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ I. ПЕДАГОГІЧНА РИТОРИКА: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ	7
1.1. Педагогічна риторика як об'єкт наукового дослідження (О. А. Кучерук).....	7
1.2. Історія красномовства крізь призму педагогічної риторики: європейський досвід (О. А. Кучерук).....	25
1.3. Історія педагогічної риторики в Україні (О. А. Кучерук).....	47
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ РИТОРИКИ.....	69
2.1. Стил і жанри педагогічного красномовства (Н. Б. Голуб).....	69
2.2. Риторичний канон у педагогічному дискурсі (К. Я. Климова)...	87
2.3. Мовленнєві стратегії і тактики в риторичній діяльності педагога (О. М. Горошкіна).....	105
2.4. Особливості педагогічного діалогу в різних навчальних ситуаціях (С. О. Караман, О. В. Караман)	119
2.5. Риторичні засоби та їх роль в усному мовленні вчителів-словесників (В. А. Нищета)	134
2.6. Проблема формування риторичної компетентності студентів-філологів: теоретичний аспект (Л. А. Бауманівська).....	153
РОЗДІЛ III. ПЕДАГОГІЧНА РИТОРИКА В ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ ...	171
3.1. Риторичний потенціал учителя в шкільній практиці мовно-літературної освіти.....	171
3.1.1. Риторика вчителя в досягненні пізнавальних, розвивальних і виховних цілей навчання української мови (Л. С. Шевцова).....	171
3.1.2. Риторика і сучасна літературна освіта (А. М. Лісовський).....	188
3.1.3. Формування культурологічної компетентності старшокласників у процесі навчання української літератури: риторичний підхід (В. І. Пустохіна).....	196
3.1.4. Формування етнокультурного досвіду учнів засобами риторики вчителя-словесника (О. С. Березюк, О. М. Власенко).....	207
3.2. Підготовка риторично вихованого вчителя-словесника в педагогічному ВНЗ.....	217
3.2.1. Формування риторичної культури майбутнього вчителя-словесника (А. В. Усатий).....	217
3.2.2. Розвиток у студентів-філологів умінь образного мовлення шляхом наслідування риторичних текстів (Г. В. Грибан)	229
3.2.3. Виразне читання текстів у системі роботи з розвитку риторичної майстерності майбутніх учителів-словесників (Т. В. Маліновська).....	238
ВИСНОВКИ	248
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	256

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ I. ПЕДАГОГІЧНА РИТОРИКА: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ	7
1.1. Педагогічна риторика як об'єкт наукового дослідження (О. А. Кучерук).....	7
1.2. Історія красномовства крізь призму педагогічної риторики: європейський досвід (О. А. Кучерук).....	25
1.3. Історія педагогічної риторики в Україні (О. А. Кучерук).....	47
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ РИТОРИКИ.....	69
2.1. Стил і жанри педагогічного красномовства (Н. Б. Голуб).....	69
2.2. Риторичний канон у педагогічному дискурсі (К. Я. Климова)...	87
2.3. Мовленнєві стратегії і тактики в риторичній діяльності педагога (О. М. Горошкіна).....	105
2.4. Особливості педагогічного діалогу в різних навчальних ситуаціях (С. О. Караман, О. В. Караман)	119
2.5. Риторичні засоби та їх роль в усному мовленні вчителів-словесників (В. А. Нищета)	134
2.6. Проблема формування риторичної компетентності студентів-філологів: теоретичний аспект (Л. А. Бауманівська).....	153
РОЗДІЛ III. ПЕДАГОГІЧНА РИТОРИКА В ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ ...	171
3.1. Риторичний потенціал учителя в шкільній практиці мовно-літературної освіти.....	171
3.1.1. Риторика вчителя в досягненні пізнавальних, розвивальних і виховних цілей навчання української мови (Л. С. Шевцова).....	171
3.1.2. Риторика і сучасна літературна освіта (А. М. Лісовський).....	188
3.1.3. Формування культурологічної компетентності старшокласників у процесі навчання української літератури: риторичний підхід (В. І. Пустохіна).....	196
3.1.4. Формування етнокультурного досвіду учнів засобами риторики вчителя-словесника (О. С. Березюк, О. М. Власенко).....	207
3.2. Підготовка риторично вихованого вчителя-словесника в педагогічному ВНЗ.....	217
3.2.1. Формування риторичної культури майбутнього вчителя-словесника (А. В. Усатий).....	217
3.2.2. Розвиток у студентів-філологів умінь образного мовлення шляхом наслідування риторичних текстів (Г. В. Грибан)	229
3.2.3. Виразне читання текстів у системі роботи з розвитку риторичної майстерності майбутніх учителів-словесників (Т. В. Маліновська).....	238
ВИСНОВКИ	248
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	256

ПЕРЕДМОВА

Демократичні процеси в українському суспільстві в наш час актуалізують питання ефективного, впливового, переконливого мовлення. У контексті таких процесів закономірно відбувається відродження загальної і галузевих риторик, стає актуальною риторична освіта в школі та вищих навчальних закладах, посилюється роль засобів риторики в різних комунікативних ситуаціях.

Особливе значення ефективна мовленнєва взаємодія має в педагогічній сфері. Теорію і практику побудови професійно-педагогічного мовлення на засадах істини, добра, краси досліджує педагогічна риторика. Проблема педагогічної риторики актуальна вже тому, що вона пов'язана з майстерністю педагогічного впливу словом, дієвістю комунікативно-професійної технології розвивального культуровідповідного навчання та виховання. Сьогодні багато людей замислюються над тим, як знайти вчителя, здатного вплинути на дитину за допомогою культуродоцільного слова так, щоб завдяки цьому навчально-виховному впливові вона могла реалізувати себе в різних комунікативних ситуаціях.

У монографії закладено концепцію педагогічної риторики, яка будується на ідеях класичної загальної риторики, загальної педагогічної риторики і фахової педагогічної риторики вчителя-словесника. Як справедливо зазначає Г. Клочек, про розроблення так званих фахових риторик у нас ще взагалі питання не стоїть, хоч цілком очевидно: кожна педагогічна спеціальність має свої особливості ефективного користування педагогічним – навчальним і виховним – словом.

Відповідно до сказаного виявлено закономірність: якщо дослідник розглядатиме специфічні аспекти фахової педагогічної риторики без попереднього розв'язання загальних, то неодмінно буде мимовільно натрапляти на загальні питання педагогічної риторики. Цю закономірність ураховано в змісті і структурі пропонованої колективної праці: специфічні аспекти риторики вчителя-словесника

ПЕРЕДМОВА

Демократичні процеси в українському суспільстві в наш час актуалізують питання ефективного, впливового, переконливого мовлення. У контексті таких процесів закономірно відбувається відродження загальної і галузевих риторик, стає актуальною риторична освіта в школі та вищих навчальних закладах, посилюється роль засобів риторики в різних комунікативних ситуаціях.

Особливе значення ефективна мовленнєва взаємодія має в педагогічній сфері. Теорію і практику побудови професійно-педагогічного мовлення на засадах істини, добра, краси досліджує педагогічна риторика. Проблема педагогічної риторики актуальна вже тому, що вона пов'язана з майстерністю педагогічного впливу словом, дієвістю комунікативно-професійної технології розвивального культуровідповідного навчання та виховання. Сьогодні багато людей замислюються над тим, як знайти вчителя, здатного вплинути на дитину за допомогою культуродоцільного слова так, щоб завдяки цьому навчально-виховному впливові вона могла реалізувати себе в різних комунікативних ситуаціях.

У монографії закладено концепцію педагогічної риторики, яка будується на ідеях класичної загальної риторики, загальної педагогічної риторики і фахової педагогічної риторики вчителя-словесника. Як справедливо зазначає Г. Клочек, про розроблення так званих фахових риторик у нас ще взагалі питання не стоїть, хоч цілком очевидно: кожна педагогічна спеціальність має свої особливості ефективного користування педагогічним – навчальним і виховним – словом.

Відповідно до сказаного виявлено закономірність: якщо дослідник розглядатиме специфічні аспекти фахової педагогічної риторики без попереднього розв'язання загальних, то неодмінно буде мимовільно натрапляти на загальні питання педагогічної риторики. Цю закономірність ураховано в змісті і структурі пропонованої колективної праці: специфічні аспекти риторики вчителя-словесника

розкриваються з опертям на попередньо досліджені загальні питання педагогічної риторики.

Завдання монографії – розкрити характерні особливості педагогічної риторики, показати її складність, багатоаспектність, подати інформацію про історичне становлення та розвиток педагогічної риторики в Європі, Україні зокрема; розглянути низку теоретичних питань щодо риторичної діяльності педагога; привернути увагу науковців і педагогів-практиків до сучасних проблем: з одного боку, досягнення цілей шкільної мовно-літературної освіти за допомогою засобів риторики вчителя, а з іншого – формування риторичної компетентності майбутніх учителів-словесників.

Монографія складається з трьох розділів, які відображають основні напрями дослідження: сучасні тенденції педагогічної риторики та її історичний розвиток, теоретичні основи риторизації мовленнєвої поведінки педагога, практичні аспекти педагогічної риторики. Автори дослідження пропонують власну інтерпретацію понять педагогічної риторики, діляться думками щодо жанрів педагогічного мовлення, акцентують увагу на особливостях побудови монологічного і діалогічного мовлення педагога за законами риторики, визначають мовленнєві стратегії і тактики, які мають силу педагогічного впливу, наголошують на необхідності взаємозв'язку вербальних і невербальних засобів для досягнення переконувального впливу на учнівську аудиторію, поглиблюють розуміння педагогічної риторики як науки, професійно-мовленнєвої майстерності та процесу ефективного спілкування педагога-ритора зі співрозмовниками, обґрунтовують доцільність уведення відповідної навчальної дисципліни в систему професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх педагогів, зокрема вчителів-словесників, тощо.

У першому розділі розкрито суть і специфічні особливості педагогічної риторики та визначено сучасні підходи до її вивчення; розглянуто європейський історичний досвід красномовства крізь призму розвивальної освіти, наведено окремі факти з історії красномовства українських педагогів, які розуміли розвивальний потенціал риторики й реалізовували його в освітній практиці.

розкриваються з опертям на попередньо досліджені загальні питання педагогічної риторики.

Завдання монографії – розкрити характерні особливості педагогічної риторики, показати її складність, багатоаспектність, подати інформацію про історичне становлення та розвиток педагогічної риторики в Європі, Україні зокрема; розглянути низку теоретичних питань щодо риторичної діяльності педагога; привернути увагу науковців і педагогів-практиків до сучасних проблем: з одного боку, досягнення цілей шкільної мовно-літературної освіти за допомогою засобів риторики вчителя, а з іншого – формування риторичної компетентності майбутніх учителів-словесників.

Монографія складається з трьох розділів, які відображають основні напрями дослідження: сучасні тенденції педагогічної риторики та її історичний розвиток, теоретичні основи риторизації мовленнєвої поведінки педагога, практичні аспекти педагогічної риторики. Автори дослідження пропонують власну інтерпретацію понять педагогічної риторики, діляться думками щодо жанрів педагогічного мовлення, акцентують увагу на особливостях побудови монологічного і діалогічного мовлення педагога за законами риторики, визначають мовленнєві стратегії і тактики, які мають силу педагогічного впливу, наголошують на необхідності взаємозв'язку вербальних і невербальних засобів для досягнення переконувального впливу на учнівську аудиторію, поглиблюють розуміння педагогічної риторики як науки, професійно-мовленнєвої майстерності та процесу ефективного спілкування педагога-ритора зі співрозмовниками, обґрунтовують доцільність уведення відповідної навчальної дисципліни в систему професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх педагогів, зокрема вчителів-словесників, тощо.

У першому розділі розкрито суть і специфічні особливості педагогічної риторики та визначено сучасні підходи до її вивчення; розглянуто європейський історичний досвід красномовства крізь призму розвивальної освіти, наведено окремі факти з історії красномовства українських педагогів, які розуміли розвивальний потенціал риторики й реалізовували його в освітній практиці.

Другий розділ книги присвячено теоретичним засадам педагогічної риторики, зокрема дослідженню стилів і жанрів педагогічного красномовства, вивченню закономірностей розвитку мистецтва красномовства в сучасному педагогічному процесі, розгляду мовленнєвих стратегій і тактик у риторичній діяльності педагога, аналізу типів діалогічного мовлення вчителя з учнями та визначенню ознак риторичного діалогу з погляду навчальної діяльності вчителя-словесника, з'ясуванню функцій риторичних засобів у педагогічному мовленні, студіюванню умов і розробленню концептуальної моделі формування риторичної компетентності майбутнього педагога-філолога тощо.

Зміст *третього розділу* має практичне орієнтування. Автори розглядають такі важливі питання, як, з одного боку, риторичний потенціал учителя в шкільній практиці мовно-літературної освіти (формування етнокультурного досвіду учнів засобами риторики вчителя-словесника, риторика вчителя в досягненні цілей навчання на уроках української мови, у формуванні культурологічної компетентності старшокласників під час навчання української літератури), а з іншого – підготовка риторично вихованого вчителя-словесника в педагогічному ВНЗ, зокрема значення виразного читання, наслідування риторичних зразків у системі формування риторичної майстерності майбутнього вчителя-словесника, удосконалення його риторичної культури.

Колектив авторів висловлює щире вдячність рецензентам рукописного тексту монографії – доктору педагогічних наук, професору *Аллі Василівні Нікітіній*, доктору педагогічних наук, професору *Сергію Аркадійовичу Омельчуку* та доктору педагогічних наук, професору *Ірині Петрівні Дроздовій*.

Сподіваємося, що пропонована монографія стане для читачів стимулом у дослідженні проблем педагогічної риторики, надихне науковців на творчий підхід до їх розв'язання.

Другий розділ книги присвячено теоретичним засадам педагогічної риторики, зокрема дослідженню стилів і жанрів педагогічного красномовства, вивченню закономірностей розвитку мистецтва красномовства в сучасному педагогічному процесі, розгляду мовленнєвих стратегій і тактик у риторичній діяльності педагога, аналізу типів діалогічного мовлення вчителя з учнями та визначенню ознак риторичного діалогу з погляду навчальної діяльності вчителя-словесника, з'ясуванню функцій риторичних засобів у педагогічному мовленні, студіюванню умов і розробленню концептуальної моделі формування риторичної компетентності майбутнього педагога-філолога тощо.

Зміст *третього розділу* має практичне орієнтування. Автори розглядають такі важливі питання, як, з одного боку, риторичний потенціал учителя в шкільній практиці мовно-літературної освіти (формування етнокультурного досвіду учнів засобами риторики вчителя-словесника, риторика вчителя в досягненні цілей навчання на уроках української мови, у формуванні культурологічної компетентності старшокласників під час навчання української літератури), а з іншого – підготовка риторично вихованого вчителя-словесника в педагогічному ВНЗ, зокрема значення виразного читання, наслідування риторичних зразків у системі формування риторичної майстерності майбутнього вчителя-словесника, удосконалення його риторичної культури.

Колектив авторів висловлює щире вдячність рецензентам рукописного тексту монографії – доктору педагогічних наук, професору *Аллі Василівні Нікітіній*, доктору педагогічних наук, професору *Сергію Аркадійовичу Омельчуку* та доктору педагогічних наук, професору *Ірині Петрівні Дроздовій*.

Сподіваємося, що пропонована монографія стане для читачів стимулом у дослідженні проблем педагогічної риторики, надихне науковців на творчий підхід до їх розв'язання.

РОЗДІЛ I. ПЕДАГОГІЧНА РИТОРИКА: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ

Педагогічна риторика – це галузь людської культури, що включає в себе мистецтво, науку і практику переконливого, ефективного мовлення, обов'язково пафосного, модального, громадянського в різних жанрах педагогічного спілкування (Л. Горобець).

1.1. Педагогічна риторика як об'єкт наукового дослідження

З розвитком процесів гуманізації та демократизації в українському суспільстві закономірно поживається науковий інтерес до загальної риторики, її теорії і практики, яка формує думку, мовленнєву майстерність, морально-етичні почуття, виховує мовно-естетичний смак. Проблеми ж сучасної педагогічної риторики (загальної і фахової) у вітчизняній школі та ВНЗ потребують більшої уваги. Над ними працюють А. Габідуліна, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, Г. Клочек, С. Мартиненко, Л. Мацько, В. Ницета, С. Омельчук, Ю. Романенко, Г. Сагач та ін. Зокрема, А. Нікітіна в монографії "Педагогічний дискурс учителя-словесника", услід за О. Мурашовим, зазначає, що педагогічна риторика дає змогу застосовувати оптимальні мовленнєві технології, творчо використовувати їх так, аби мовлення досягало поставленої мети й було організовано відповідно до завдань і надзавдань педагогічної діяльності, щоб через грамотну організацію спілкування можна було досягти справжнього професійного успіху й самореалізації [16, с. 126]. А. Курінна пропонує методичні рекомендації до спецкурсу "Виховання словом: лінгвориторичний аспект педагогічної взаємодії", мета якого – підвищення комунікативної грамотності та культури педагога засобами педагогічної риторики в системі професійної підготовки керівників освіти, фахівців з виховання й додаткової освіти дітей, учителів, методистів [11, с. 33]. Важливість окресленої проблеми зумовила те, що у 2007 році в межах наукового семінару "Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки" розглянуто роль педагогічної

РОЗДІЛ I. ПЕДАГОГІЧНА РИТОРИКА: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ

Педагогічна риторика – це галузь людської культури, що включає в себе мистецтво, науку і практику переконливого, ефективного мовлення, обов'язково пафосного, модального, громадянського в різних жанрах педагогічного спілкування (Л. Горобець).

1.1. Педагогічна риторика як об'єкт наукового дослідження

З розвитком процесів гуманізації та демократизації в українському суспільстві закономірно поживається науковий інтерес до загальної риторики, її теорії і практики, яка формує думку, мовленнєву майстерність, морально-етичні почуття, виховує мовно-естетичний смак. Проблеми ж сучасної педагогічної риторики (загальної і фахової) у вітчизняній школі та ВНЗ потребують більшої уваги. Над ними працюють А. Габідуліна, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, Г. Клочек, С. Мартиненко, Л. Мацько, В. Ницета, С. Омельчук, Ю. Романенко, Г. Сагач та ін. Зокрема, А. Нікітіна в монографії "Педагогічний дискурс учителя-словесника", услід за О. Мурашовим, зазначає, що педагогічна риторика дає змогу застосовувати оптимальні мовленнєві технології, творчо використовувати їх так, аби мовлення досягало поставленої мети й було організовано відповідно до завдань і надзавдань педагогічної діяльності, щоб через грамотну організацію спілкування можна було досягти справжнього професійного успіху й самореалізації [16, с. 126]. А. Курінна пропонує методичні рекомендації до спецкурсу "Виховання словом: лінгвориторичний аспект педагогічної взаємодії", мета якого – підвищення комунікативної грамотності та культури педагога засобами педагогічної риторики в системі професійної підготовки керівників освіти, фахівців з виховання й додаткової освіти дітей, учителів, методистів [11, с. 33]. Важливість окресленої проблеми зумовила те, що у 2007 році в межах наукового семінару "Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки" розглянуто роль педагогічної

неориторики у формуванні комунікативної компетентності сучасного викладача, красномовство викладача як передумову успіху його діяльності, комунікативні стратегії педагогічного дискурсу та інші питання [22]. У 2015 році К. Климова провела Всеукраїнську науково-практичну Інтернет-конференцію "Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі" на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка. За матеріалами цієї конференції, І. Дроздова, наприклад, розробляє питання формування риторичної компетентності майбутніх інженерів-педагогів, дослідниця виходить із того, що основними показниками сформованості риторичної особистості викладача інженерно-технічного профілю дисциплін вищої школи є довершені риторичні вміння, досвід спілкування, комунікативні риси характеру, гуманістичні цінності, високі професійні ознаки [7, с. 48–49]. Незважаючи на очевидний інтерес учених до питань педагогічної риторики, теорія проблеми розроблена недостатньо, а в навчально-виховній практиці розвивальний потенціал риторики педагога використовується неповною мірою. Натомість засобами педагогічної риторики можна вдосконалити професійну діяльність учителя, особливо словесника.

Відповідно до сказаного ставимо за *мету* розкрити суть і особливості педагогічної риторики, визначити сучасні підходи до її вивчення.

У публікаціях, присвячених проблемі переконливого мовлення педагога, термін "педагогічна риторика" використовується вченими по-різному – на позначення вузького (один аспект) і ширшого (два й більше аспектів) значення відповідного міжгалузевих поняття. Широке трактування педагогічної риторики охоплює її як науку, мистецтво, практику ефективного педагогічного мовлення, технологію організації культуродоцільного діалогового спілкування (Л. Горобець), технологію розвивального навчання, педагогічної творчості, інтенсивного шляху розвитку людини (О. Юніна) і т.ін. Зазначимо, що чітко виділити предмет дослідження педагогічної риторики навряд чи вдасться через його складність, цим можна пояснити й застосування дослідниками по кілька підходів до вивчення педагогічної риторики, один із яких, зазвичай, є домінуючим. До того ж, сам термін "риторика", як слушно зазначає А. Капська, ніколи не мав

неориторики у формуванні комунікативної компетентності сучасного викладача, красномовство викладача як передумову успіху його діяльності, комунікативні стратегії педагогічного дискурсу та інші питання [22]. У 2015 році К. Климова провела Всеукраїнську науково-практичну Інтернет-конференцію "Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі" на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка. За матеріалами цієї конференції, І. Дроздова, наприклад, розробляє питання формування риторичної компетентності майбутніх інженерів-педагогів, дослідниця виходить із того, що основними показниками сформованості риторичної особистості викладача інженерно-технічного профілю дисциплін вищої школи є довершені риторичні вміння, досвід спілкування, комунікативні риси характеру, гуманістичні цінності, високі професійні ознаки [7, с. 48–49]. Незважаючи на очевидний інтерес учених до питань педагогічної риторики, теорія проблеми розроблена недостатньо, а в навчально-виховній практиці розвивальний потенціал риторики педагога використовується неповною мірою. Натомість засобами педагогічної риторики можна вдосконалити професійну діяльність учителя, особливо словесника.

Відповідно до сказаного ставимо за *мету* розкрити суть і особливості педагогічної риторики, визначити сучасні підходи до її вивчення.

У публікаціях, присвячених проблемі переконливого мовлення педагога, термін "педагогічна риторика" використовується вченими по-різному – на позначення вузького (один аспект) і ширшого (два й більше аспектів) значення відповідного міжгалузевих поняття. Широке трактування педагогічної риторики охоплює її як науку, мистецтво, практику ефективного педагогічного мовлення, технологію організації культуродоцільного діалогового спілкування (Л. Горобець), технологію розвивального навчання, педагогічної творчості, інтенсивного шляху розвитку людини (О. Юніна) і т.ін. Зазначимо, що чітко виділити предмет дослідження педагогічної риторики навряд чи вдасться через його складність, цим можна пояснити й застосування дослідниками по кілька підходів до вивчення педагогічної риторики, один із яких, зазвичай, є домінуючим. До того ж, сам термін "риторика", як слушно зазначає А. Капська, ніколи не мав